

הספריה והספרנות בפולין

עם הידושה של מדינת פולין בסוף מלחמת העולם הראשונה הוקמה במשרד למדע ולבתי ספר גבוהים שלה מחלקה מיוחדת לספריות, שמתפקידה היה לנהל ולדאוג לספריות מהטפוסים השונים שבארץ. מרכז הכובד של עבודת המחלקה היה בביסוס הספריות המדעיות וספריות בתי הספר. לפי המפקד, שנעשה בשנת 1928 היה מספר הספריות במדינה 22,531, ואילו סמוך למלחמת העולם השנייה הגיע מספרן לשלשים וששה אלף בערך. מבין הספריות האלה היו כחמש מאות ספריות מדעיות, עשרים וששה אלף ספריות בתי ספר ורק תשעת אלפים וחמש מאות ספריות צבוריות, אשר יכלו לשמש רק את חלק הישוב, שהתרכזו בערים. הספריות המדעיות היו קיימות בערים אוניברסיטאיות בעיקר, והכילו שמונה וחצי מיליון ספר, שהם קרוב לארבעים אחוז של כל אוצר הספריות שבמדינה, שמספרו הכללי היה 22,500,000 ספרים. מהספריות שבמדינה מצוידות היו יפה הספריות של בתי ספר התיכונים אשר הכילו כ"א כאלף ושש מאות ספר בממוצע, בו בזמן שהספריות שעל יד בתי הספר העממיים הכילו כמאה ושבעים ספר בממוצע, ושבעה אחוז מהן היו מחוסרות ספריות בכלל. מספר הספרים בעשרים וששת האלפים של הספריות האלה היה כשבעה וחצי מיליון, שהם כשלשים אחוז של מספר הספרים בספריות. רע היה מצבן של הספריות הצבוריות, שמספר הספרים בהן היה בסך הכל קרוב לששה וחצי מיליון ספרים. רק אחת מהן, הספריה שבוורשה, אשר שמשה עד לשנת 1928 גם כספריה לאומית, הכילה חצי מיליון כרכים, במאתיים ספריות צבוריות שבערים היה מיליון ספרים (כחמשת אלפים בכ"א בממוצע); בשלשת אלפים ספריות צבוריות אחרות בס"ה כשלשה מיליון ספרים (פחות ממאה ספר בממוצע לספריה). לרשותם של האכרים, שהיוו 64.5% של מספר האוכלוסיה שבמדינה, ושמספרם היה למעלה מעשרים מיליון נפש, עמד בספריות שבכפרים בס"ה מיליון ספרים, פחות מספר אחד לכל עשרים נפש. אגודת הספרנים, אשר נוסדה בתקופת ממשלת הצאר בשנת 1907, דרשה, יחד עם החלק הפרוגרסיבי של הציבור, קביעת חוק הספריות לשפור המצב בשטח הספריות הצבוריות; ואולם חוק כזה לא אושר למרות הדיונים הרבים עליו בעתונות, בצבוריות ובסיים.

בתקופת שלטונם של הגרמנים ניוזקו הספריות המדעיות במידה קטנה. 77%

מאוצרות הספרים שבהם נשארו בשלמותם, בה בשעה שמהספריות העממיות וספריות בתי הספר ניצולו רק 7 אחוזים (כמיליון ספר).

הועד הפולני לשחרור לאומי, שנתכנס סמוך לתום מלחמת העולם השנייה בחלם, הכריז במניפסט המפורסם שלו, ביולי 1944, על הצורך בשיקומה התרבותי של פולין, סימן את הדרכים למלחמה באנאלפביתיות, שהגיעה ליותר מ־23 אחוזים, הביע את הדאגה לספר ולספרייה בשביל כל אזרחי המדינה. בעשרים ושמונה ביוני 1945 הורכבה הממשלה של האחדות הלאומית בפולין, ואחד מתפקידיה הראשונים היה שקום בתי הספר והספריות. ב־13 בינואר 1946 הוגש למועצת השרים לאישור „חוק הספריות“, אשר פורסם ב־12 באפריל. לפי חוק זה הכרוז כל הספריות ואספי הספרים שבמדינה כרכוש העם. הממשלה התחייבה לדאוג לקיום הספריות ולהכשרת הספרנים. הטיפול בעניני הספריות, תכנון, פקוח ותאום הפעולות נמסרו ע״י מועצת השרים לסמכות המשרד להשכלה, אשר הקים בתוכו מחלקה ראשית לספריות. על המחלקה הזאת הוטל לשמש מרכז ההנהלה הממשלתית של כל הספריות שבמדינה. ליד המשרד הוקמה מועצת הספריות, מורכבת מבאי כח ארגונים צבוריים, שכפופים היו לוועדים המחוזיים, העירוניים והאזוריים לספריות, שעל יד המוסדות המוניציפליים פליים המתאימים. מחובת הוועדים האלה לדאוג לפתוח הספריות הצבוריות והספריות של בתי הספר, לתאום עבודתן של הספריות האלה ולהשגת האמצעים הדרושים להחזקתן. הרשויות המקומיות אחראיות לתקציבי הספריות, ואילו הממשלה משתתפת ברבע ההוצאות. כל הספריות שבמדינה, פרט לספריות של המשרדים הממשלתיים וספריות של ארגונים צבוריים, מהוות, לפי חוק הספריות משנת 1946, את רשת הספריות הממשלתית. הספריות של המשרדים ושל הארגונים הצבוריים עובדות לפי תקנות אחרות, אך נתוגות גם הן לפקוהה של המחלקה הראשית לספריות. בתכנית עבודתה של המחלקה ל־3 השנים הראשונות היה השיקום, הארגון ובטוס הספריות המחוזיות. הספריות המחוזיות האלה נקראו מצדן להגיש עזרה ארגונית והדרכתית לספריות האזוריות. באופן זה היה על הספריות המחוזיות לשמש חוליות יסוד בהקמת הרשת של הספריות הצבוריות. ברשות הספריות המחוזיות נמצאו בשנת 1946 בס״ה שלש מאות אלף ספר; משנת 1947 התחילו לגדול, בסיוע הספריות המחוזיות, הספריות האזוריות; בשנת 1948 הגיע מספר הספרים של הספריות המחוזיות ליותר משבע מאות אלף כרך. מספר הספריות האזוריות היה לפני קום המחלקה לספריות כמאתיים וחמישים, והגיע בסוף 1947 לשבע מאות. בחדש יוני 1948 הוציאה מועצת השרים חוק נוסף, הקובע את חובות המוסדות המוניציפליים לגבי הדאגה לשכון הספריות, לציוד וריהוט, ולכיסוי ההוצאות של הכשרת הספרנים לעבודתם. על המחלקה לספריות ולספרנות שבמשרד ההשכלה הוטלה החובה לקבוע מספר הספריות האזוריות שבכל גליל וגליל, לערוך רשימות ספרים בשביל הספריות האזוריות, לרכוש את הספרים, לסדרם ולשלחם למקומותיהם ולעבד תקנות בשביל מנהלי הספריות האזוריות והנקודות הספרניות שבכפרים. אחר הבנות של שבעה חדשים בערך נתקימה ביום א׳, 16 בינואר 1949, פתיחה חגיגית של 1600 ספריות אזוריות ועשרים אלף נקודות השאלה בכפרים. הנקודות האלה מהוות מעין סניפים לספריות האזוריות ומכוונות להקל על הפועל והאכר בכפר את השמוש בספר. לכל נקודה ונקודה כחמשים ספר משלה, ואת השאר מקבלת הנקודה לפי הצורך

בהשאלה באמצעות הספרייה האזורית והמחוזית. בס"ה נשלחו ע"י המחלקה לספריות האזוריות והנקודות עד יום הפתיחה מיליון ורבע מיליון ספרים, כמיליון וארבע מאות אלף כרטיסים בשביל הקטלוגים, כמספר זה כרטיסי קוראים ועשרים וחמשה אלף פלקטים מצוירים לשם תעמולה לטובת הקריאה. נוסף על אלה קבלה כ"א מהספריות האזוריות ספר האינטר לרישום ספרים שבתוכה. לשם הכשרת עובדים בשביל הספריות הללו נערכו ע"י המחלקה שעורים בני ששה ימים בשביל 16.000 המועמדים למשרת מנהלי הספריות האזוריות וימי עיון בני יומיים בשביל 18.000 המועמדים, להנהלת הנקודות שבכפרים. שמונים אחוז מהמועמדים, שקבלו הכשרה ספרנית, היו מורי בתי הספר העממיים. לעזרת הלומדים בשעורים והמשתתפים בימי העיון הוציא משרד ההשכלה בשלשת אלפים טפסים חוברת, ובה "הוראות למנהלי הספריות האזוריות הצבוריות" וכן "עצות למנהלי הנקודות הספרניות" בעשרים אלף טפסים. היום 16 בינואר 1949 הוא תאריך חשוב בתולדות הספרנות שבפולין, הוא מסמן את סיום התכנית הראשונה לשלש שנים של הממשלה וראשיתה של התכנית השנייה לשש השנים הבאות. עם חיזוק חוליות היסוד של רשת הספריות הממשלתית ע"י הקמת 16.000 הספריות האזוריות יכלה הממשלה להיפנות לדאגה לשש הספריות הגליליות (בקילצי, קרקוב, פוזן, פרושקוב שע"י ורשה, וורוצלב ושטטין), שבהוצאותיהן נשאו עד סוף 1949 המועצות המוניציפליות המקומיות, ועבודתן היתה מעטה. לפי ההחלטה של מועצת השרים מ"ט בספטמבר 1949 העברו הספריות לתקציב משרד ההשכלה. בשמונה באפריל 1950 הוציא המשרד תקנות זמניות בשביל הספריות הגליליות הצבוריות, הקובעות את תפקידן וארגון עבודתן. לפי תקנות אלה נדרשות הספריות הגליליות: (1) לשרת את הספריות המחוזיות העירוניות והאזוריות בהמצאת הספרים שברשותן ובהגשת עזרה ארגונית והדרכתית לעובדיהן; (2) לאסוף את כל החומר הקשור בגליל; (3) לפקח על מצב אוצרות הספרים שבספריות בתי הספר; (4) להרכיב את משלוחי הספרים בשביל הספריות המחוזיות וחוגי ההשתלמות השונים שבגליל; (5) לאסוף בקפדנות חומר מתאים ולהמליץ עליו בפני הקוראים בקשר למפעלים פוליטיים, כלכליים והשכלתיים שונים; (6) לערוך תערוכות נודדות ולסייע בסדור תערוכות מקומיות; (7) לנהל את פעולת הספריות העירוניות ואולמות הקריאה שעל ידן; (9) לפקח על הספריות הצבוריות האחרות שבגליל; (10) להשתמש בחומר הספרני ובנסיון, שנרכש בברית המועצות בשטח הספרנות והטיפול בקורא- לסייע בעבודת הספריות הגליליות הזמינה המחלקה הראשית לספריות המדינה שעל יד משרד ההשכלה תצלומי אלבומים, שהוציא המכון המדעי-מתודי לפעולה תרבותית השכלתית של תועד העליון לעיני מוסדות תרבות והשכלה שעל יד מועצת השרים של ברית המועצות על (1) ציודה וריהוט של ספריה מחוזית; (2) ארגון ספריות ועריכת קטלוגים בשביל ספריות עממיות; (3) עבודת מכונים מתודיים.

עם הוצאת חוק הספריות בשנת 1946 נפתחה ע"י האוניברסיטה של לודז פקולטה מיוחדת למתן השכלה ספרנית גבוהה, ואילו בליציאום שבקרקוב ניתנת השכלה ספרנית תיכונית. מרכז ממשלתי להכשרת ספרנים נפתח ע"י הממשלה בשנת 1948 בירוצ'ין שבגליציה. במרכז זה נערכים קורסים מקוצרים להכשרת עובדים בספרנות לסוגיה השונים; שעורים להכשרת ספרנים ולהשתלמותם נערכים

ע"י המחלקה הראשית לספריות, ע"י ספריות אחדות, ארגון אוניברסיטאות עממיות והועד המרכז של האגודות המקצועיות, הפועל גם בשטח הספריות. הדאגה להקמת ספריות ליד אגודות מקצועיות הובעה בכינוס הראשון (השביעי) שלאחר המלחמה של אגודות מקצועיות בלובלין בעשרים ואחד בנובמבר 1944 ולבשה צורה ממשית בכנוס השני (השמיני), שנתקיים בימים א'—ה' ביוני 1949 בורשא.

מספר הספריות של האגודות המקצועיות היה בשנת 1946 כאלף והקיף מאתים וששת אלפים ספר בערך, ואילו בשנת 1949 עלה מספר הספריות (במועדוני פועלים, בתי תרבות וחדרי תרבות במקומות עבודה) ל-5,373, ומספר הספרים בהם היה 1,545,000. כשלושת אלפים חדרי תרבות בבתי חרושת ומקומות תרבות היו עדיין ללא ספרייה. לפי החלטת המועצה המרכזית של האגודות המקצועיות מעשרה בינואר 1951 נקבעו תפקידי הספריות שברשות האגודות המקצועיות, הרכבו, רכונן וכו'. לפי החלטה זו יש לקיים ספריות על יד מפעלים שמספר עובדיהם מגיע לאלף. נקודות השאלה בעזרת ע"י ספריות ניידות במפעלים קטנים ומקומות עבודה אחרים. התפתחות הספריות הצבוריות בפולין מתקדמת הודות לפעולתה של אגודת הספרנים הפולנים, שנוסדה בשנת 1907. תחלה השתייכו לה עובדי הספריות המדעיות והצבוריות הגדולות בלבד. בשנת 1947 נכנסו לתוכה עובדי הארכיונים, ומאז כלולים בתוכה עובדי הספריות של כל הסוגים.

סוגי הספריות שבפולניה העממית הן: א) הספרייה הלאומית בורשא, ב) ספריות מדעיות ואוניברסיטאיות, ג) ספריות בתי הספר, ד) ספריות גליליות — כל אלה על חשבון הממשלה בתקציב המשרד להשכלה, ה) ספריות עירוניות ו) ספריות מחוזיות, ז) ספריות אזוריות והנקודות בכפרים המסונפים להן — כל אלה על חשבון הרשויות המקומיות בתמיכת הממשלה כדי 25 אחוז; ח) ספריות המשרדים הממשלתיים והמקומיים — בתקציבים מיוחדים, ט) ספריות האגודות המקצועיות, י) ספריות המפלגות והחברות.

בכנוס הספרנים האחרון, שנתקיים בשנת 1949 בעיר ורוצלב (ברסלאו לשעבר), נקבעו תפקידי האגודה והם: 1) אחוד כל העובדים בספריות ובארכיונים ללא הבדל סוג המוסד, בהם הם עובדים, 2) העלאת הרמה הרעיונית וההכשרה המקצועית, 3) קשר עבודתה של האגודה עם המשימות הנדרשות ע"י המדינה, 4) שתוף פעולה עם ארגוני תרבות והשכלה אחרים. האגודה מפירה בצורך תיאום פעולתה לקו הפוליטי של המדינה ודחיית ה"אפוליטיות". בשתוף עם הספרייה הצבורית העירונית בורשא מוציאה האגודה את כתב-העת "הספרן" (Bibliotekarz) בשביל ספרנים מתחילים. האגודה מוציאה כמו כן כ"ע מדעי מיוחד מוקדש לשאלות הספרנים בשם: Przegląd Biblioteczny האגודה עיבדה דרוג המשרות בספריות המדינה, הגישה למחלקה העליונה לספריות שעל יד משרד ההשכלה תכנית של הקמת מרכז מדעי-מתודי לשאלות קריאה והשכלה עממית ועומדת להקים שעורים לספרנות בכתב. מספר סניפיה מגיע עתה לתשעה-עשר.

עם סיומה של התכנית הראשונה לשלש שנים ושיקום הספריות בשנת 1949 היה מספר הספרים בספריות הצבוריות בפולין העממית חמשה מיליון ושמונה מאות אלף; לפי התכנית השניה לשש שנים צריך להגיע מספר הספרים בספריות הצבוריות לעשרים מיליון ומאה ושמונה אלף, מהם ארבעה-עשר מיליון בספריות

האזוריות בלבד. מספר הספריות האזוריות צריך להגיע לארבעת אלפים ומספר נקודות השאלה בכפרים לשלשים ושמונה אלף ומאתיים. בשנת 1949 נמצא בספריות העירוניות ספר אחד על 4.5 תושב עירוני ובספריות המחוזיות והאזוריות ספר אחד על 18 תושבים כפריים, ואילו בסיום התכנית השניה בשנת 1955 צריכים להמצא בספריות הצבוריות ספר אחד לשני תושבים במדינה. הממשלה מאמינה שיעלה בידה להגשים את התכנית הזו במועדה ולהעלות את רמת הרכבן של הספריות בשטח המדע והספרות היפה ורמת הקוראים והמשתלמים.

כדוגמא לעבודת ספריה צבורית גדולה תשמש הספריה העירונית בורשא, שמלאה עד 1928 גם תפקיד של ספריה לאומית. מחצי מיליון ספרים, שהיו בספריה זו לפני מלחמת העולם השניה, ניצלו אחר נסיגת הגרמנים בס"ה 87 אלף ספר. באחד בספטמבר 1945 עלה מספר ספריה ל-139 אלף, בשנת 1950 הגיע מספר הספרים ל-390 אלף. על רשת הספריות, שהוקמה בעיר, נמנים 5 אולמי קריאה, שתי ספריות מרכזיות לניידות, 22 סניפים למבוגרים וי"ט ספריות לילדים. מספר המבקרים וההשאלות בספריה הולך וגדל, כפי שנראה מתוך טבלה זו:

שנה	מספר הבקורים	מספר ההשאלות
1947	600.000	700.000
1948	900.000	1.100.000
1950	1.294.143	1.460.072

ליד הספריה קיים מוזיאון לספרות ילדים הכולל ספרים בפולנית ושפות אחרות מספרות הילדים של עמים שונים, חומר על פעולות ספריות לילדים ולנוער וכד'. המוזיאון מיועד לספרנים, מורים, סופרים, עובדים בהוצאות ספרים ולכל המתעניין בשאלות ספרות ילדים וקריאת ילדים. ליד הספריה קיימת מחלקה לאינ-פורמציה, ועובדיה עוזרים לקוראים המתקשים בבחירת ספרים ובשמוש בקטלוגים. הספריה מסדרת תערוכות, עורכת הרצאות ושיחות, מדריכה ילדים בקריאה, קובעת פרסים ספרותיים, עורכת מחזות, טיולים וכו'. המחלקה לספרנות שעל יד הספריה משמשת ספרנים מערי השדה, מארגנת שעורים להכשרת עובדים בשביל ספריות מסוגים שונים, משתתפת בהוצאת כתב העת "הספרן" (Bibliotekarz), העוסק בשאלות הספרנות העיונית והמעשית.

(לפי מפקד הספריות, שנעשה בשנת 1928 ע"י המחלקה לספריות שבמשרד לדת וחנוך, הכילה הספריה האוניברסיטאית שבורשא 740 אלף כרך, הספריה ע"ש אוסולני-סקי בלבוב 660 אלף כרך, של האוניברסיטה בקרקוב 490 אלף כרך, הספריה של האוניברסיטה בפוזן 350 אלף ספר. הספריה האוניברסיטאית בוילנא קרוב ל-420 אלף ספר. בספריה העירונית בטורן נמנו למעלה ממאה אלף ספר. בצד הספריות העירוניות והאוניברסיטאיות הוקמה בורשה, לפי פקודת הנשיא של הרפובליקה הפולנית מכ"ד בפברואר 1928, הספריה הלאומית, שהכילה עם הקמתה כחצי מיליון ספרים. ביסוד הספריה הונחו אוסף הספרים, שהובאו מפרסוויל שבשוויץ ואוצרות הבישוף הקיובי יוזף זלוסקי, שהחזרו לפולין ע"י הרוסים. הממשלה תמכה ביסוד ספריות בחלקי המדינה המאוכלסים ישוב מעורב של גרמנים ורוסים כבידגושץ, טורן, לוצק ואח' לשם הפולוניזציה של האוכלוסייה, כדרך שעשו הגרמנים בישובים שעל הגבולות).